

Frihed, lighed og selvbestemmelse

af Lis Frost

Rapport fra den 6. verdenskonference i International Society on Family Law: "The Law and the Elderly", Tokyo, april 1988.

Med henved 370 tilmeldte deltagere løb ovennævnte konference af stablen i et MYLDRENDE Tokyo klædt i forårsstemning og blomstrende kirsebærtræer i uanede mængder.

Der var virkelig tale om en *international* konference med deltagere fra 33 lande, fra I-lande og U-lande, fra alle verdenshjørner og verdensdele og fra såvel kapitalistiske som socialistiske lande. Dog var de kapitalistiske I-lande klart dominerende. Også fagligt var der tale om en bred konference med deltagelse af jurister, demografer, sociologer, scient.pol.'er, læger, socialrådgivere og andre med interesse for emnet.

Konferencer af denne type er ikke uden problemer. De faglige og ikke mindst de kulturelle barrierer kan blive så store, at man vanskeligt kan skræve over dem, uden at bukserne sprækker. (En anden sag er, at det i en almenmenneskelig, mellempfolkelig sammenhæng kan være af stor betydning at have kendskab til andre kulturer og deres forudsætninger.) Det var da også kendetegnende, at mødet hverken var særlig retsteoretisk eller analytisk, men i overvejende grad var beskrivende og informerende. Dette blev understreget af, at der - næsten sædvanen tro - var alt for mange foredrag i alt for store fora med alt for ringe (læs: ingen) mulighed for diskussion. Der var ca. 80 foredrag på 6 dage, og kun ganske få løb parallelt. Man måtte således påregne at høre ca. 10 foredrag om dagen.

Alligevel var det interessant at deltage i konferencen, der gav et meget klart billede af den tankegang, der efterhånden præger hele verden. Det blev ikke på noget tidspunkt formuleret på denne måde, men langt de fleste indlæg havde et retspolitisk sigte, hvor tankegods fra den vest-europæiske oplysningstid var det fælles og det bærende. Det vil også sige, at det i høj grad var personretten, der var på dagsordenen. At det borgerlige menneskerettighedsprojekt dominerer i Vesteuropa og i USA kan vel ikke undre nogen, og det var også udgangstesen i mit eget paper. Alligevel var det overraskende for mig, at så mange enkeltindivider - også fra de øvrige dele af verden - gav udtryk for det samme, om end deres lande rent faktisk befandt sig på forskellige udviklingstrin. Det følgende er min oplevelse af konferencens indhold og perspektiv.

De ældre på dagsordenen

Ud fra et traditionelt familieretligt synspunkt, er det ganske besynderligt at tage "de ældre og retten" op som tema. Den traditionelle familieret har jo dels forholdet mellem ægtefæller (til nød ugifte samboende), dels forholdet mellem børn og forældre som omdrejningspunkt, og det er især ind- og udgangsreglerne, altså den privatrettlige regulering, der vægtes. Men sådan var det ikke her, selvom der selvfølgelig også var velkendte familieretlige emner. Konferencens enkelte dage var viet til følgende - ikke alt for præcise - temaer:

- demografiske tendenser
- familiens forpligtelser overfor de ældre
- kompetencespørgsmål, myndighed, habilitet, selvbestemmelse
- samfundets service overfor de ældre
- de ældres rettigheder i samfundet
- sundhedsspørgsmål.

Baggrunden for at anvende de ældre som strukturerende princip var de demografiske forandringer i fødselstal og levealder, som gør sig gældende i hele verden. De ældres andel af befolkningen er stærkt øgende. I 1980 udgjorde andelen af verdens befolkning over 65 år 5.8%. I I-landene var %-satsen 11.3 og i U-landene 4.0. I år 2020 vil tallene formentlig have ændret sig til henholdsvis 9.3%, 16.7% og 7.8%. Et andet fælles træk er, at det især er gruppen af de allerældste, der er voksende. Det er også et fælles træk, at der er underskud på gamle mænd. Gruppen af enker er langt større end gruppen af enkemænd. At de ældre efterhånden udgør så stor en gruppe betyder også, at deres pres på velfærdsstaten og i sidste instans på demokratiet, bliver både mere voldsomt og mere synligt.

Fordragsholderne stod stort set på de gamles side - som jo i for sig også er deres egen side - og udtrykte frygt for, at fremtidens ældre gik en hårdere tid i møde, end den pensionisterne kender i dag.

Menneskeret

Den bærende idé bag den moderne tids menneskerettighedsprojekt er forestillingen om det universelle menneske, der er i besiddelse af fundamentale friheds- og lighedsrettigheder. Lige siden Locke og Rousseau slog deres folder har der været en konstant diskurs om gennemførelse og fastholdelse af dette menneskerettighedsprojekt, og det er kendetegnende, at for hver gang "teksten" er blevet læst, er projektet blevet mere omfattende. I begyndelsen koncentrerede rettighedstankegangen sig især om en sikring af de politiske rettigheder i snæver forstand. Det var 1700-tallets krav om demokrati, ytringsfrihed, forsamlingsfrihed m.v. I 1800-tallet blev disse formelle

menneskerettigheder udvidet med en materiel side i form af økonomiske og sociale krav f.eks. i form af krav om mad, uddannelse og lægehjælp. Det er denne rettighedstankegang, der har bredt sig ud i alle verdenshjørner, men på forskellige tidspunkter. Der er ikke blot tale om ideer, men også om (forsøgsvis) gennemført politik. I de nordiske lande skal vi hen omkring midten af 1800-tallet før der for alvor sker noget. Først fik borgerskabets mænd politiske rettigheder. Så fik arbejderklassens mænd politiske og sociale rettigheder, og endelig fik kvinderne politiske rettigheder omkring århundredeskiftet og økonomiske og sociale rettigheder fra midten af 1970'erne.

Denne udvikling er ikke udtryk for en nødvendighed, men for at én mulighed blandt andre slår igennem. Når den slår igennem hænger det sammen med mange ting, men også med at både borgerskab, arbejdsmænd og kvinderne har haft deres bevægelser, der kunne kæmpe og tale deres sag på "det rette" tidspunkt. Andre lande har herudover raceproblematikken som eksempel.

Anderledes med de gamle, der har haft svært ved at komme til fadet. For hovedparten af de gamle har det været småt med lighed, frihed og selvforvaltning. Men nu er det måske slut med at affinde sig med det. I takt med, at de ældre er blevet yngre (i Danmark kan lønarbejderne nu gå på efterløn som 60-årige, hvilket betyder, at man kan leve op mod 1/3 af sit liv som pensionist), er blevet bedre uddannet, er blevet flere, og i takt med at de yngre er blevet mere opmærksomme på, at de selv bliver ældre på et "uheldigt" tidspunkt, bliver det tydeligere, at en ældrebevægelse med mange forskellige grupper og facetter er på vej. En bevægelse, der er i stand til at stille krav på de ældres vegne og i det hele taget forsøge at fastholde en indflydelse på samfundsudviklingen. Konferencen gav nærmest indtryk af selv at være en del af en sådan bevægelse.

Et af de nyeste konkrete initiativer i Danmark har været stiftelsen af Akademiet for Den Tredje Alder. Denne forening blev stiftet i efteråret 1987 og består af højtuddannede pensionister - herunder jurister - med en fortid i såkaldte nøglestillinger. Det er helt klart en gruppe, der har tænkt sig, at hævde en ret til at sidde med ved bordet.

Eksempler

Spørgsmålet om de ældres økonomiske forsørgelse som forudsætning for frihed, lighed og selvforvaltning indtog en central placering på konferencen. Foredragsholderne fra de lande, der har lønarbejdet som den dominerende forsørgelseskilde talte overvejende om de gamles ret til lønarbejde eller mangel på samme og om pensionsrettigheder. I forbindelse med lønarbejdet blev f.eks. antidiskriminationslovgivning med forbud mod afskedigelse på grund af alder taget op. I relation til pensionsspørgsmålet var diskussioner-

ne lidt bredere, men også her må man sige, at lønarbejdet spøjte voldsomt. Dels var det et spørgsmål om offentlige pensioners sammenkobling med lønindtægt, dels var det et spørgsmål om privatisering af pensionsbyrden, f.eks. gennem privat opsparing af lønindtægt.

Også retten til omsorg var på tapetet. Her var det den anden side af lønarbejdet, nemlig forbruget der stod i centrum. Dvs. de gamles forbrug af serviceydelser i social- og sundhedssektoren, f.eks. forbrug af hjemmehjælp, plejehjemspladser med "totalomsorg", sygesenge og medicinhjælp. Et omdrejningspunkt var her hele tiden, om det offentliges overtagelse af omsorgsopgaver betød en reel umyndiggørelse af de ældre og altså et brud med friheds- og lighedsprincippet, eller om omsorgen kunne gives i demokratiske former og mere ud fra markedets valg- og aftaleprincipper, kombineret med en forbrugerretlig styrkelse af de ældres stilling.

For de lande, hvor lønarbejdet (endnu) ikke er så dominerende, var det et spørgsmål, om børnene fortsat skulle have forsørgelsespligt overfor deres forældre. Bortset herfra var det retlige perspektiv stort set fraværende, og det var karakteristisk, at der mest var tale om sociologiske beskrivelser af familieformer under afvikling med lønarbejdet og lønarbejderfamilien som arvtager.

I øvrigt indtog kompetencespørgsmål en ret central placering. Perspektivet var oftest at sikre den ældre så megen selvbestemmelse som overhovedet mulig. Det blev f.eks. diskuteret om afasi-patienter reelt mister deres borgerlige rettigheder. Der var også et oplæg om dødshjælp, ét om muligheden for at oprette et dokument - living will - hvor man angiver hvilken lægebehandling man *ikke* vil have, hvis man bliver ude af stand til at meddele sig senere og andre oplæg af samme type.

Kritik

De fleste indlæg beskæftigede sig altså med, om de enkelte landes retlige regulering på ældreområdet var i overensstemmelse med menneskerettighederne. Det er selvfølgelig al ære værd, men samtidig må man nok sige, at diskussionerne og perspektiverne blev lidt snævre. Når man tager menneskerettighederne for givne størrelser, går man ud fra lighedstankegangen. Og når man gør det, har man også typisk en dominerende gruppe og en undertrykt gruppe. I vores tilfælde er det altså de ældre, der betragtes som en undertrykt gruppe. I alle de industrialiserede lande er lønarbejderstrukturen dominerende, og en lighedsforestilling fører derfor meget let til, at den undertrykte ønskes ligestillet med lønarbejderen. Dvs., at lønarbejdet bliver det frigørende, og kan man ikke opnå det, må man i alt fald have kompensation for det. Formålet er, at man skal blive uafhængig og fri, ligesom lønarbejderen. Heroverfor kan man *for det første indvende*, at modstillingen mel-

lem os, altså lønarbejderne, og så de andre pr. definition sætter de ældre udenfor, og spørgsmålet er om udsagn om, at de gamle ikke må føle sig til overs overhovedet kan blive andet end klicheer. *En anden indvending* er, at forestillingen om lønarbejderen som fri og uafhængig er en illusion, ligesom det er en illusion overhovedet at betragte mennesket som uafhængigt. Afhængighed er et givet eksistentielt grundvilkår. Spørgsmålet er derfor ikke, hvordan retten kan bruges til at gøre det enkelte menneske uafhængig, men derimod om og hvordan retten kan anvendes til at skabe en afhængighed der er værd at have med at gøre. *En tredje indvending* er, at det let forsvinder ud i den blå luft, at begrebet "ældre" er en historisk kategori, en social konstruktion, mere end det er en biologisk størrelse, og det er ikke blot et spørgsmål om, at der er både enormt friske ældre og enormt syge ældre. Der er i det hele tale om en meget uhomogen gruppe præget af køns- og klasse modsætninger, af generationsforskelle, af race- og kulturforskelle og af at være født ind i forskellige tider.

Næste konference

ISFL afholder konference ca. hvert 3. år, og der arbejdes på at afholde den 7. verdenskonference i 1991 i Jugoslavien under titlen "Parenthood. The Legal Significance of Motherhood and Fatherhood in changing Society". Nærmere oplysninger kan fås gennem de nordiske medlemmer i repræsentantskabet:

Vicepræsident, professor Peter Lødrup, Inst. for Privatrett, Oslo Universitet,

Professor Anders Agell, Juridiska Fakulteten, Uppsala,

Civildommer Inger Margrete Pedersen, Nygårdsvænget 4, 2970 Hørsholm.

FORFATTEROPLYSNINGER:

Lis Frost, seniorstipendiat ved Institut for Privatret, Aarhus Universitet.

